

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

4-2021

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Муассис: Фарғона давлат университети.

«FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» журналі бир йилда олти марта чоп этилади.

Журнал филология, кимё ҳамда тарих фанлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Журналдан мақола кўчириб босилганда, манба кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 2020 йил 2 сентябрда 1109 рақами билан рўйхатга олинган.

Муқова дизайни ва оригинал макет ФарДУ таҳририят-нашриёт бўлимида тайёрланди.

Таҳрир ҳайъати

Бош муҳаррир
Масъул муҳаррир

ШЕРМУҲАММАДОВ Б.Ш.
ЎРИНОВ А.А.

ФАРМОҒОНОВ Ш. (Ўзбекистон)

БЕЗГУЛОВА О.С. (Россия)

РАШИДОВА С. (Ўзбекистон)

ВАЛИ САВАШ ЙЕЛЕК. (Туркия)

ЗАЙНОБИДДИНОВ С. (Ўзбекистон)

JEHAN SHANZADAN NAYYAR. (Япония)

LEEDONG WOOK. (ЖанубийКорея)

АЪЗАМОВ А. (Ўзбекистон)

КЛАУС ХАЙНСГЕН. (Германия)

БАХОДИРХОНОВ К. (Ўзбекистон)

ҒУЛОМОВ С.С. (Ўзбекистон)

БЕРДЫШЕВ А.С. (Қозоғистон)

КАРИМОВ Н.Ф. (Ўзбекистон)

ЧЕСТМИР ШТУКА. (Словакия)

ТОЖИБОЕВ К. (Ўзбекистон)

Таҳририят кенгаши

ҚОРАБОЕВ М. (Ўзбекистон)

ОТАЖОНОВ С. (Ўзбекистон)

ЎРИНОВ А.Қ. (Ўзбекистон)

РАСУЛОВ Р. (Ўзбекистон)

ОНАРҚУЛОВ К. (Ўзбекистон)

ГАЗИЕВ Қ. (Ўзбекистон)

ЮЛДАШЕВ Г. (Ўзбекистон)

ХОМИДОВ Ғ. (Ўзбекистон)

АСҚАРОВ И. (Ўзбекистон)

ИБРАГИМОВ А. (Ўзбекистон)

ИСАҒАЛИЕВ М. (Ўзбекистон)

ҚЎЗИЕВ Р. (Ўзбекистон)

ХИКМАТОВ Ф. (Ўзбекистон)

АХМАДАЛИЕВ Ю. (Ўзбекистон)

СОЛИЖОНОВ Й. (Ўзбекистон)

МАМАЖОНОВ А. (Ўзбекистон)

ИСКАНДАРОВА Ш. (Ўзбекистон)

МЎМИНОВ С. (Ўзбекистон)

ЖЎРАЕВ Х. (Ўзбекистон)

КАСИМОВ А. (Ўзбекистон)

САБИРДИНОВ А. (Ўзбекистон)

ХОШИМОВА Н. (Ўзбекистон)

ҒОҒУРОВ А. (Ўзбекистон)

АДҲАМОВ М. (Ўзбекистон)

ХОНКЕЛДИЕВ Ш. (Ўзбекистон)

ЭГАМБЕРДИЕВА Т. (Ўзбекистон)

ИСОМИДДИНОВ М. (Ўзбекистон)

УСМОҒОНОВ Б. (Ўзбекистон)

АШИРОВ А. (Ўзбекистон)

МАМАТОВ М. (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ Н. (Ўзбекистон)

БАРАТОВ М. (Ўзбекистон)

Муҳаррирлар: Ташматова Т.
Жўрабоева Г.

Мусахҳиҳ: Шералиева Ж.

Таҳририят манзили:

150100, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй.
Тел.: (0373) 244-44-57. Мобил тел.: (+99891) 670-74-60
Сайт: www.fdu.uz

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими: - 60×84 1/8

Босма табоғи:

Офсет босма: Офсет қоғози.

Адади: 50 нусха

Буюртма №

ФарДУ нусха кўпайтириш бўлимида чоп этилди.

Манзил: 150100, Фарғона ш., Мураббийлар кўчаси, 19-уй.

Фарғона,
2021.

Ш.Абдусаторов	
Анъанавий ўзбек таомларидаги ўзгаришлар ва ундаги новациялар	179
А.Акбаров, Д. Абдуллаева	
“Билса эди чечаклар, гуллар...”	183
Д.Хошимова, М.Мўминова	
«Бобурнома» матнидаги характерлар тавсифида бадиий-тасвирий ифодаларнинг прагматик тадқиқи	186
К.Марасулов	
Хайриддин Султонов ижодида тарихий шахс образларининг ёритилиши	189
М.Мўминова	
«Бобурнома» матнидаги антропонимлар таржималарининг лингвопрагматик хусусиятлари	193
М.Хусанова	
Фарида Афрўз поэтик асарларида табу ва вульгаризмлар экспрессивликни оширувчи восита сифатида	196
Д.Исроилова, Н.Ашурова	
Нофилологик олий таълим муассасаларида мотивацияни шакллантиришнинг ижтимоий-педагогик хусусиятлари	200
Д.Юлдашева	
Матнда аллюзив номларнинг ифодаланиши	204
З.Акбарова	
Тил ва маданиятнинг ўзаро таъсирига доир	207
Ғ.Раҳмонов	
Ўзбек тили синонимик қаторларида айнанлик ва фарқлилик тамойилининг амал қилиши	209
Ш.Алиева	
Тил ва нутқ ҳодисалари	213
М.Ҳожиева	
Термин, атама ва истилоҳ тушунчалари ҳақида	217
Ш.Дадабаева	
Қиёслаш мазмунининг содда гаплар доирасида ифодаланиши	220
Д.Турдалиева	
Мақолларнинг прагматик функционалиги	223
А.Мусаев	
Дипломатия соҳасига оид атамаларнинг лингвистик тадқиқи	226

 ФАНИМИЗ ФИДОЙИЛАРИ

Илмга бахшида умр	229
-------------------------	-----

ХАЙРИДДИН СУЛТОНОВ ИЖОДИДА ТАРИХИЙ ШАХС ОБРАЗЛАРИНИНГ ЁРИТИЛИШИ

**COVORAGE OF THE IMAGE OF A HISTORICAL FIGURE IN THE WORKS OF
KHAYRIDDIN SULTANOV**

**ОСВЕЩЕНИЕ ОБРАЗА ИСТОРИЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ
ХАЙРИДДИНА СУЛТАНОВА**

Марасулов Камолдин Комилжонович – Эркин Воҳидов номидаги ижод мактаби

Аннотация

Мақолада Хайриддин Султонов ижодида тарихий шахсларнинг бадиий тасвир ва талқинлари ҳақида сўз юритилади.

Аннотация:

В статье рассматриваются о художественном образе и интерпретации исторических личностей в творчестве Хайриддина Султанова.

Annotation

The article deals with the artistic images and interpretations of historical figures in the works of Khayriddin Sultanov.

Таянч сўз ва иборалар: tarixiylik, esdaliklar, safar, xattotlik, timsol, ijtimoiy hayot, zamonaviylik.

Key words and expressions: history, memories, travel, calligraphy, emblem, social life, modernity.

Ключевые слова и выражения: историчность, воспоминания, путешествие, чистописание, образ, социальная жизнь, современность.

Хайриддин Султонов ижодида тарихий шахслар талқинига алоҳида эътибор қаратилади. Ёзувчининг деярли ҳар бир асаридан у ёки бу тарихий шахс сиймосининг ё тўлақонли, ё эпизодик талқинларига дуч келиш мумкин. Адиб асарларида тарихий мавзу ёки тарихий шахс тимсоли шунчаки ёритиб қўйилмайди. Ижодкор ҳар бир тарихий шахс талқинида унинг нафақат ташқи қиёфаси, хатти-ҳаракати, гап сўзларини тасвирлайди, балки ҳаёлот олами, ички кечинмаларини, ҳар бир вазият билан боғлиқ руҳий эврилишларини ҳам моҳир рассом каби чиза олади. Хусусан “Саодат соҳили” қиссасида Бобурнинг Ҳофиз Тошкандий билан суҳбатидаги қуйидаги жумлаларга диққат қилайлик:

- Мана, мавлоно, - дея хўрсинди у олимга юзланиб, - ҳол-кунимни кўриб турибсиз. Дарвеш бўлиб ватанга қайтмоқ орзусини қилурмену, бироқ ... бу донадек фарзандларимдан қандоқ кўнгил узармен? Йўқ, мавлоно, менинг имконим етмас мушкул савдо кўринадур бу... [8.59] Бу гаплар замирида Бобурнинг ватанга бўлган чексиз муҳаббати жўш уриб турсада, барча ҳукмдорлар каби ўз эркича иш тутолмаслиги, бу борада ҳатто оддий дарвеш ҳам ундан эркинроқ эканлигидан афсусланиш оҳанглари яққол кўзга ташланади. Ёзувчи ўз қаҳрамонининг тимсолини яратар экан, унинг ўз қарашларига таянади. Юқоридаги парча мазмунан шоирнинг “Толеъ йўқи жонимға юз балолиғ бўлди ... ” рубоийсини эслатади. Хайриддин Султоновнинг Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳаёти ва ижодига оид асарлари роман, қисса, ҳикоя, эссе каби жанрлардадир. Жумладан, “Бобурийнома маърифий роман бўлса, “Саодат соҳили” қисса, “Ой ботган паллада”, “Паноҳ”, “Нуқта” асарлари эса ҳикоя жанрига оиддир. Ёзувчи қайси жанрда ёзмасин, ҳар бир асарининг бош мақсади тарихий ҳақиқатнинг бадиий талқини эканлигини унутмайди, тарихий воқеаларни ёритишда ва тарихий персонажлар характериға хос хусиятларни очиб беришда ўзига хос йўл тутишга ҳаракат қилади. Унинг Заҳириддин Муҳаммад Бобур шахсияти талқинига бағишланган асарлари орасида “Саодат соҳили” қиссаси алоҳида ўринга эга. “Саодат соҳили” қиссасининг композицион қурилиши ҳам ўзига хос. Кириш қисмида уста Биноқул ва Ҳофиз Кўйкийнинг сафари тафсилотлари ёритилади. Бир қарашда гўёки асосий воқеалар билан алоқаси йўқдай туюлган бу парчада уста Биноқул ва Ҳофиз Кўйкийнинг ўзаро суҳбати жараёнида Бобур шахсиятининг давр ижтимоий-сиёсий муҳитига таъсири кўзга яққол ташланиб туради. Ўқувчи Ҳофиз Кўйкий ва ҳамроҳининг сафардан кўзлаган мақсади, бошидан кечирган воқеалар тафсилоти орқали Бобурнинг

халқ орасида тутган обрў-эътибори, ўзига хос мавқеи, дунёқараши билан таниша боради. Айниқса, уста Биноқулнинг ўлими олдидан Ҳофиз Кўйкий билан бўлиб ўтган суҳбатида бу янада ёрқинроқ очилади:

– Айтгайсизки, “Ғариб дунёда Оллоҳнинг Биноқул деган ғариб қули бор эди, отаси навқарингиз эди, у ҳам сизга дилдан ихлос қўйиб, хизматингизга ўзини чоғлаган эди. Етиб келолмади – йўлда тангри раҳматига борди”, дегайсиз.

– Қўйинг, Биноқул ... – Ҳофиз Кўйкий унинг чўғ каби ёнаётган юз-кўзларини, пешонасини силади. – Кўнгилни эзмоқ нечун? Қўйинг ...

– Мана, тақсир... Оҳ-ҳ! – Биноқул тугунчагидан китобни олиб узатди, миждаларида ёш йилтиради.

– “Насойимул-муҳаббат?”

– Ҳа, тақсир.

– Шошманг, ахир бу... Навоий ҳазратларининг ...

– Ўзим китобат қилиб эдим. Бу сизга энди қиёматлиғ қарз, тақсир.

– Иншооллоҳ...[8.25]

Маълумки, Хайриддин Султонов ижодида Заҳириддин Муҳаммад Бобурга алоқадор мавзулар кенг ўрин тутди. Жумладан, “Бобурийнома”сини олайлик. Муаллиф ўз ижод маҳсулининг “Бобурнома”дек улуғ ва машҳур бўлишини қаттиқ истаган ҳолда шундай номлаганини таъкидлайди (6, 7). Ушбу маърифий романда қатор тарихий шахслар орасида Ҳазрат Мир Алишер Навоий тимсолига ҳам анча кенг ўрин берилган. Унда бу масала Алишер Навоий ва Бобур Мирзо тақдир чизиқлари туташган ўринлар ёритиб кетилган.

Асарда муаллиф Алишер Навоий шахсиятига қандай баҳо бераётганлигини англаш учун, аввало, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳақидаги маълумотларга тўхталиб ўтишга тўғри келади. Хайриддин Султонов Бобур сиймосини янада ёрқинроқ акс эттириш учун Ҳазрат Навоий билан боғлиқ айрим воқеаларга ҳам мурожаат этади: “Бу ёшда (яъни ўн тўққиз ёшида) Самарқанддек муаззам шаҳарни икки бор забт этишга эришган. Бу ёшда унга Алишер Навоийнинг назари тушган” (6, 20). Демак, Ҳазрат Навоийнинг назарига тушиш улкан шараф саналган. Гарчи Мирзо Бобурнинг ўзи ҳам шараф нуқтайи назаридан анча юқори турган ҳисобланса-да, унинг Алишер Навоий эътирофига сазовор бўлишига фавқуллодда ҳодиса сифатида қарайди.

“Бобурийнома” гўё эсдаликларни эслатувчи ёдномадир. Бу жиҳати билан у “Бобурнома”ни ҳам ёдга солади. Қолаверса, муаллиф Заҳириддин Муҳаммад босиб ўтган йўллардан юриб бориб, уни эслатувчи кўпгина обидалар, китоблар, тарихий шахслар хусусида ёзиб қолдирган. Жумладан, “Бобурнома”да ҳам зикр этилган, “Юлдузли тунлар” ва бошқа кўплаб асарларда қайд этилган машҳур хаттот Султонали Машҳадий ҳамда у билан тақдир чизиқлари кесишадиган намояндалар: Алишер Навоий ва Ҳусайн Бойқаро ҳақидаги тарихий фактларга дуч келамиз. Алишер Навоий ва Ҳусайн Бойқаронинг машҳур хаттоти Султонали Машҳадий ҳам шу маскан фарзанди бўлган. Унинг нозик ва сеҳрли қаламининг қудрати билан ҳазрати Навоийнинг ўлмас асарлари бизгача безавол етиб келган. Бу зот таърифидида «Бобурнома»да шундай сўзларни ўқиймиз: «Хушнавислардин агарчи хили киши бор эди, вале борининг саромади насхтаълиқда Султон али Машҳадий эди. Мирзо (Султон Ҳусайн Бойқаро — Х. С.) учун, Алишербек учун қалин китобатлар қилди. Ҳар кунда ўттуз байт Мирзо учун ва йигирма байт Алишербек учун битир эди» (6, 70).

Хайриддин Султонов катта-кичик шаҳарлардан ўтар экан, Ҳазрат Алишер Навоийнинг қадами текканидан шаҳарнинг эътиборлиги янада ортгани хусусида ёзишни унутмайди. Алишер Навоийни ҳар жабҳада улуғлаб, унга бўлган юксак ишончини таъкидлаб боради. “Машҳадга Алишер Навоий ва Ҳусайн Бойқаронинг ҳам қадамлари теккан. Шоҳрух Мирзонинг набираси Абулқосим Бобур саройида хизмат қилган пайтларида улар Машҳадда муқим бўлиб турганлар” (6, 70).

Заҳириддин Муҳаммад Бобур Мирзонинг дилбанди Гулбаданбегим қаламига мансуб бўлмиш “Хумоюннома”да битилишича, Комрон Мирзонинг кўзига акаси Хумоюн Мирзо буйруғига биноан мил тортилади. Дунё зулматга айланганидан сўнг Комрон Мирзо бутун кучини бадий ижодга бағишлайди. Худди падари каби у ҳам Навоийнинг ижодига яхши

ҳавас билан қараган. Ундан мутаассир бўлганини сезиш мумкин. «Туркийда Навоийга етсам, не ажаб, ғозий, Шеъримга қулоқ солса маҳбуби суҳандоним» (6, 91).

“Бобурийнома”ни шунчаки, йўл хотиралари, деб бўлмайди. Ушбу асарда муҳим воқеалар баёни, тадқиқи билан бирга тарихий шахсларнинг ибратга тўла ижоди, маълум ҳаётий эпизодларнинг изоҳи, асоси ҳам келтириб ўтилади. Унда ўз нафси устидан ғолиб келиб, бутун ҳаётини халққа бахшида этган улуғ сиймолар ҳаёти ва ижодига айрим чизгиларни кўриш мумкин. Бу бежиз эмас, чунки “Ҳазрат Алишер Навоий айтганларидек, тўқайдаги йўлбарсни енгган кимса баҳодир эмас, балки ўз нафсини енгган кимса баҳодирдир” (6, 108).

“Бобурнома”дан маълумки, Мирзо Бобур жигарбанди Ҳумоюн Мирзо учун ўзи жонидин ҳам кечишга тайёр эди. Халқимиз орасидаги «жоним садаға бўлсин», «жонимни берайин» каби каломларни яхши англаган бобокалонимиз фарзанди учун ўзи қурбон бўлди. Бу ҳолатни бугунги турмушимизда тасаввур қилиш мумкинми?! “Бобурийнома”дан олинган ушбу мисраларга эътибор қаратилса, сўзларимиз изоҳига ҳожат қолмайди. Устоз Эркин Воҳидов бир суҳбатда айтган эдилар: «Ҳазрат Алишер Навоийни мутолаа қилиб ўлтириб баъзан шубҳага ҳам бораман — ҳазрат бу дунёнинг одами эмасмикан, деб...»(6, 139). Юқоридаги ҳодисага таянган ҳолда бу фикрларни Бобурга ҳам тааллуқли деб айтиш мумкин.

Хайриддин Султонов башарият фарзанди ўлароқ бутун инсониятга тинчлик тилайди. Турли эпидемиялар, очлик, сув танқислиги каби одамизод иродасини ўлчовчи синовларнинг тезроқ тугашини истайди. Уруш... Ҳа узоқ йиллар давомида тўплар гумбурлаши-ю, автоматлар товушидан зада бўлган афғон халқига – Кобулга, улуғ боболаримиз мангу паноҳ топган заминга тинчлик неъматини тезроқ қайтишини жуда-жуда хоҳлайди. “Дуои фотиҳаларимиз сўнгидан қиблага қўл очиб минглаб шаҳидлар етган бу жабрдийда ўлкада, Алишер Навоий, Абдураҳмон Жомий, Абу Райҳон Беруний, Султон Ҳусайн Бойқаро, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Бобораҳим Машраб сингари улуғ аждодларнинг табаррук хоклари жо бўлган шу кўҳна заминда тинчлик-омонлик қарор топишини тилаб, Оллоҳга илтижолар қилдик”, – деб ёзади адиб.(6, 239).

Ҳазрат Алишер Навоий бутун умрини эзгу ишларга сарф этди. Халқ осойиши, эл тинчлиги учун ёниб, қуйиб меҳнат қилди. Илқидан келганча юрт ободлиги ҳам халқ манфаати учун тер тўқди. У киши тасаввуф вакилларига юксак эътиқод қўйгандилар. Яна ислом динининг пешволарини ҳамиша эъзозлардилар. Ҳусайн Бойқаро Фармонига кўра, Мозори Шарифдаги халифа Али қабри устига барпо этилган мақбара қурилишида Алишер Навоий ҳам шахсан иштирок этгани “Бобурийнома”да махсус қайд этиб ўтилган.

“Бобурийнома”дан англаймизки, Алишер Навоий ижодини ўрганишга Афғонистонда, хусусан, Мозори Шарифда ҳам талай ишлар амалга оширилган. Жумладан, “Навоий анжумани” номли жамият тузилгани ва ушбу жамият ташаббуси билан Навоий таваллудининг 550 йиллиги нишонлангани, китоблари нашр этилгани тилга олинади. Бироқ шундай бўлса ҳам, Алишер Навоийнинг мақбараси анча абгор аҳволда экани муаллиф томонидан ачиниш билан айтиб ўтилади. “Ғазал мулкининг султони Алишер Навоийнинг деворлари ўпирилган, сағана тошлари синиб, борар йўлларини ўт босиб кетган мақбараси ёнида тиловат қилдик” (6, 232).

Афғон ҳукумати, жумладан, Ҳирот ҳокими билан Алишер Навоий, Ҳусайн Бойқароларнинг қабрларини биргаликда таъмирлашга келишиб олинганини муаллиф қувонч билан таъкидлаган.

“Бобурийнома”да эсланишича, ҳинд диёрида Бобур авлодлари билан учрашувда совғалар ичида ипак гиламча ҳам бор эди. Ушбу гиламчага Алишер Навоий сиймоси чекилган бўлиб, бунда ҳам улкан маъно-мазмун яширин экани барчамизга аён. Зеро, Бобур Мирзо Ҳазрат Алишер Навоийни ўзига ғойибона устоз, деб билган.

Шоир Омон Матжон қаламига мансуб сатрларда айтилганидек, умр ўтар – вақт ўтар, бироқ инсониятнинг иккинчи умрини унинг тириклик чоғида амалга оширган эзгу юмушлари давом эттиради. Буни муаллиф қуйидаги сатрларда таъкидлаб ўтади: “Алишер Навоий” спектаклида айнан шуни назарда тутган ҳолда, балки, қайд этилгандирки, «Биз етмаган манзилларга, иншооллоҳ, авлодларимиз етгусидир» (6, 172).

Адабиётлар:

1. Алишер Навоий. “Қаро қўзим”. – Т.: Ғафур Ғуллом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1988. 767 б.
2. Бобур. “Бобурнома”. – Т.: “O‘qituvchi”, 2012. 287 б.
3. Иззат Султон. Навоий уйида. “Шарқ юлдузи”. 1970, 12-сон.
4. Rahmonov V. Boburshoh: shoir va adib. “Ma’rifat” gazetasi, 2008.
5. Сулаймонов И. «Бобурийнома»да бобур образи талқини. *НамДУ илмий ахборотномаси - Научный вестник НамГУ 2019 йил 3-сон*
6. Султонов Х. “Бобурийнома”. – Т.: “Шарқ”, 1997. 415 б.
7. Шамсиев П., Иброҳимов С. Навоий асарлари луғати. – Т.: Ғафур Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. 782 б.
8. Хайридин Султон. Кўнгил озодадур. – Т.: “Янги аср авлоди”. 2019.